

VÁRKONYI GÁBOR

A konstantinápolyi angol politika a tizenötéves háború időszakában

Edward Barton angol portai követ jelentései Konstantinápolyból

1593-1597¹

„Levelembbe betekerve küldöm méltóságodnak ama két levél másolatát, melyeket egyrészt a Nagyúr, másrészt a vezír pasa írt az angol királynőnek, s melyekben várakozásom és az ő előzetes ígéretük szerint hozzájárultak volna a német császárral kötendő békéhez, azzal a feltétellel, hogy őkegyelme megfizeti a szokásos adót. Most azonban, Esztergom bevétele után, meggondolták magukat, úgyhogy minden remény elszállt arra nézvést, hogy a királynő keresztényi gondolkodásának megfelelően közbenjárassunk a békéért, mielőtt erre mindkét oldalról jobb alkalom nem kínálkozik.”² 1595-ben Edward Barton, Anglia állandó konstantinápolyi követe, egy penny nem sok, még annyit sem adott volna, ha valaki a Portának és a Német-Római Birodalomnak a Magyar Királyság területén már közel négy éve folytatott háborújában a békekötés lehetőségére akart volna fogadást kötni vele. A magabiztos angol diplomata, ahogy jelentésében is összefoglalta, a béke legfőbb akadályát abban látta, hogy a császár az alkalmi sikerektől elbizakodottá vált; a szultán pedig legyőzhetetlen haderejében és „régí keletű” szerencséjében bízik, ezért egyik sem fog hajlani a megbékélésre. Amikor itt idézett levelét fogalmazta, talán még maga se gondolta, hogy néhány hónap múlva már saját szemével fogja látni, és saját bőrén fogja tapasztalni a szultáni hadjárat minden nyűgét, izgalmát és veszélyét.

1596 nyarán, egy emberöltővel Nagy Szulejmán utolsó magyarországi hadjárata után, ismét a szultán, ekkor már III. Mehmed által vezetett hadsereg lépett Magyarország földjére. Az egy éve uralkodó új szultán nagy energiával, becsvágyó tervekkel vette át az Oszmán Birodalom kormányrúdját. A hatalomváltásról beszámoló Barton alig győzi felsorolni az új uralkodó friss intézkedéseit: kisöpörte a szcerájából apja szeretőit, törpecit, bolondjait, kifizette adósságait, pénzt osztott a katonáknak és több fontos poszton lecserélte a pasákat.³ Személyes jelenlétével a már évek óta tartó magyarországi háborúnak is új lendületet akart adni. A hadjáratra, eddig szokatlan módon az oszmán állammal hivatalos kapcsolatot fenntartó európai keresztény ország, Anglia képviselőjét, Edward Bartont is magával vitte. Az oszmán politika eszköztárában eddig sem volt ismeretlen a hadjáratok során a hadsereghez rendelt szövetséges, vagy a Fényes Portától függő államok vezetőinek, politikusainak a jelenléte. Szükség esetén gyorsan kéznél voltak. Ezzel a szándékkal hozta magával III. Mehmed az 1591-es Habsburg követség tagjait, akiket még apja vetett börtönbe, ezzel is egyértelművé téve a közelgő háború megállíthatatlanságát.

¹ Jelen tanulmány egy nagyobb munka része, amelynek célja Edward Barton leveleinek kiadása. A leveleket 1995-ben az OTKA Fiatal Kutatói Ösztöndíjának, 1996-ban a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj támogatásával tártam fel. Mindkét intézmény támogatását köszönöm. A levelek feldolgozását jelenleg az MTA Bolyai Ösztöndíj támogatásával végzem. Itt kell köszönetet mondanom Vassányi Miklósnak, aki a 67. sz. levelet fordította, valamint Bóna Eszternek, aki a jelentések fordításán dolgozó „műhely” tagjaként végez komoly munkát Barton néhol rendkívül szövevényes nyelvének fordítása során.

² Letter-book of Edward Barton, British Library Cotton Nero XII. (a továbbiakban: Letter-book) 67. sz. 1595. okt. 20.

³ Letter-book, 48. sz. 1594(95). jan. 31.

Ebben a tanulmányunkban Edward Barton angol portai rezidens jelentéscineinek bemutatásával arra kérdésre keressük a választ, hogy milyen elemekből állt össze a késő Tudor-kori Anglia „török” politikája. Valamint arra, hogy az Oszmán Birodalommal kialakított politikai kapcsolatokban milyen helyre, szerepe volt, mennyi figyelmet szenteltek a török hatalom hatókörébe tartozó kelet-európai régióknak, a román vajdaságoknak, Erdélynek és nem utolsósorban a királyi Magyarországnak? Mi késztette arra az angol politikát a térségben megjelenítő portai követet, hogy vállalja egy hadjárat minden fáradságát és izgalmát; s a kétes eredmények reményében nagyon is valós veszélyekkel nézzen szembe?

Edward Barton Konstantinápolyból írt jelentéseit Londonban két különböző helyen őrzik. Az első csoport a *Public Record Office*-ban található, a *State Papers Turkey* állagban, az SP 97 jelzet alatt. A hatalmas levéltári anyag egy évtizedet ölel fel, 1588-tól Barton haláláig, 1597-ig. A jelentések címzettjei: Sir Francis Walsingham,⁴ Lord Cecil Burghley,⁵ Sir Robert Cecil,⁶ valamint Sir Thomas Heneage⁷ voltak. Az említett időszakban Sir Francis Walsingham 1588-1590 között, Lord Cecil Burghley 1590-1596 között, Sir Robert Cecil 1594-1597 között kapta rendszeresen a portai követ jelentéseit. Sir Thomas Heneage haláláig, 1595-ig kisebb-nagyobb időközökben, alkalmanként kapott levelet Bartontól.

Barton jelentéseinek egy másik részét, az 1593 és 1597 között született leveleket, a *British Library* Kézirattára őrzi a *The Letter-book of Edward Barton* cím alatt. A levelek írásképből megállapítható, hogy két személy írta őket, egy harmadik pedig a titkosírást részeket írta be a levélírók által kihagyott helyre, valamint a hibákat javította ki. A levelek többségét valószínűleg Henry Lello, Barton titkára, majd hivatalában utóda írhatta. A *Leveleskönyv* anyaga valószínűleg a 17. század elején kerülhetett Sir Robert Cotton tulajdonába.⁸ A levelek, három kivétellel időrendben követik egymást. A helytelenül besorolt levelek: a 9. dátuma 1594. júl. 5.; a 76. dátuma 1595(96). február 2.,⁹ valamint a 90. dátum nélküli levél, de a tartalmából megállapítható, hogy az 1594. június 30-i levél után kell következnie. A *Leveleskönyvben* található kilencven levél nagyjából pontosan kiegészíti a levéltárban őrzött leveleket, tehát nem lehet másolatokról beszélni, bizonyos időszakokra nézve a *Leveleskönyv*

⁴ Sir Francis Walsingham (1530-1590), I. Erzsébet kormányának fontos politikusa, bár hivatalosan állami tisztséget nem töltött be. Cambridge-ben, a King's College-ban végzett, majd Lord William Cecil Burghley szolgálatába lépett. A titkosszolgálat megszervezője. Számos diplomáciai akció irányítója volt, ő maga is többször teljesített ilyen feladatokat. Lelkes támogatója volt az új területek felfedezésének.

⁵ Lord William Cecil Burghley (1520. szept. 18. – 1598. aug. 4.), I. Erzsébet királynő első minisztere. Rendkívül művelt politikus. Hat évig Cambridge-ben tanult, majd 1547-től a királyi udvarban kapott egyre fontosabb hivatalokat. I. Erzsébet királynőt trónra lépésétől kezdve szolgált.

⁶ Sir Robert Cecil, később Lord Salisbury (1563-1612), államférfi, Lord William Cecil Burghley fia. Cambridge-ben, a St. John's College-ban tanult, majd több évet töltött Párizsban. I. Erzsébet uralkodása alatt diplomáciai feladatokat kapott, elsősorban Franciaországban. Apja halála után elszigetelődik, de I. Jakab trónra lépésétől már ő az ország első minisztere.

⁷ Sir Thomas Heneage (megh. 1595), I. Erzsébet kamarása, parlamenti képviselő. Cambridge-ben a Queen's College-ban végzett. Lord Burghley szűkebb munkatársai közé tartozott.

⁸ Sir Robert Cotton (1571-1631) antikvárius a 16. század végén kezdte gyűjteni a kéziratokat. Történeti művek megírását is támogatta. Halála után fia, Sir Thomas Cotton (1594-1662) vette át a könyvtárat és a hallatlanul értékes kéziratgyűjteményt, melynek érdekessége, hogy a szekrényeket, melyekben az iratokat őrizték, római császárok neve alapján különböztették meg egymástól. A gyűjteményt 1700-ban felajánlották a nemzetnek, majd később ez a hatalmas kéziratgyűjtemény lett az alapja az 1753-ban alapított *British Museum* Kézirattárának. A Cotton-gyűjtemény létrejöttéről magyarul lásd Simonyi Ernő: Magyar Történelmi Okmánytár, londoni könyv és levéltárakból 1521-1717. Magyar Történelmi Emlékek. Első osztály: Okmánytárak. V. k. Pest, 1859. (a továbbiakban: Simonyi) 18-23.

⁹ A 16. századi angol gyakorlat szerint az új esztendő március 25-ével kezdődött.

több levelet őriz, mint a levéltár: az 1594-es év leveleiből tizennyolc található a levéltárban, míg harminchét a *British Library*-ben.¹⁰

Edward Barton jelentései nem ismeretlenek a tudományos kutatás előtt. Levelezéséből az első kiadás már a 17. században megszületett. Samuel Purchas 1625-ben adta ki beszámolóját és két levelét Eger 1596-os ostromáról és az azt követő mezőkeresztesi csatáról.¹¹ A Purchas által megjelentetett dokumentumok szerzője Barton titkára, Thomas Glover volt. Elképzelhető, hogy Sir Robert Cotton érdeklődését is ez a kiadás keltette fel a konstantinápolyi angol rezidens levelezése iránt. A Purchas által közölt dokumentumokat magyarul először Fodor Vera közölte, értékes megállapításokkal egészítve ki a Barton-napló szerzőségéről, Eger végzetes ostromáról és nem utolsósorban a mezőkeresztesi csatáról meglevő ismereteinket.¹² Ezekből a levelekből részletek Gömöri György kiadásában is olvashatók.¹³ Barton jelentéseit a 19. században fedezték fel újra. Edwin Pears 1893-ban megjelent tanulmányában a konstantinápolyi angol követ levelezését is felhasználta.¹⁴ Barton levelei közül teljes terjedelmében idéz hét levelet, valamint hivatkozik további öt jelentésre az 1588. augusztus 15. és 1588(9). február 1. közötti időszakból.¹⁵ Pears elsősorban a spanyol Armada Anglia elleni vállalkozására koncentrált, illetve a spanyolok azon erőfeszítésére, hogy a Földközi-tenger medencéjében jelentkező angol terjeszkedést elhárítsák. Ezzel kapcsolatban vizsgálta a konstantinápolyi angol diplomata tevékenységét is.

1931-ben Sir William Foster publikálta Edward Barton egyik legközelebbi barátjának, John Sanderson angol utazónak frissen megtalált önéletrajzát; valamint levelezéséből is közölt egy válogatást. Az általa kiadott levelek között Edward Barton tizenöt Sandersonhoz írt levele, valamint Ralph Fitch, aleppói angol konzul Bartonhoz címzett levele is helyet kapott.¹⁶

Paul Cernovodeanu 1989-ben készített tanulmányában szintén az 1596-os év eseményével foglalkozva közölte Barton egyik jelentését.¹⁷ Tudomásunk szerint ezeken kívül Edward Barton jelentéseiből nem készült más publikációk. A *Public Record Office* kiadásában megjelenő *Calendar of State Papers* 1991-ben jelentetett meg a konstantinápolyi követ jelentéseiből készített regesztákat.¹⁸

Barton jelentéseit a magyar történetírás a 19. század közepétől ismeri. Elsőként Simonyi Ernő hívta fel a figyelmet Barton *British Library*-ben őrzött *Leveleskönyvére*, de mivel levelei között a már említett 1596-os év eseményeire vonatkozó részletes leírást nem talált, ezért

¹⁰ A további kutatások feladata lesz annak ellenőrzése, hogy vajon hány másolat, és milyen átfedések vannak a két levélesoport között.

¹¹ Purchas His Pilgrimes. In: Five Bookes. London, 1625. 1354-1360. Az itt olvasható szöveg csak rövidített változata Barton eredeti beszámolójának. Az eredeti beszámolót a levéltárban őrzik: Public Record Office (=PRO) SP 97/3 fol. 147-158. Barton Sir Robert Cecilnek 1597. jan. 5.

¹² Fodor Vera: Angol tudósítás Eger ostromáról és a mezőkeresztesi csatáról. Hadtörténelmi Közlemények, 35. 1988. (a továbbiakban: Fodor Vera) 551-561.

¹³ Gömöri György: Angol és skót utazók a régi Magyarországon 1542-1737. Argumentum Kiadó, Budapest, 1994. 19-23.

¹⁴ Pears, Edwin: The Spanish Armada and the Ottoman Porta. In: English Historical Review, 1893. (a továbbiakban: Pears) 439-466.

¹⁵ A Pears által közölt levelek: 1588. aug. 15., aug. 31., szept. 13., nov. 30., 1588(9). jan. 3., jan. 18., febr. 1.; a következő leveleket csak megemlíti: szept. 28. (ennek a levélnek csak tudott a létezéséről, de nem találta meg), okt. 12., okt. 25., nov. 9., nov. 23.

¹⁶ The Travels of John Sanderson in the Levant 1584-1602 with his Autobiography and Selection from his Correspondence. Edited by Sir William Foster Hakluyt Society, London, 1931. (a továbbiakban: Foster)

¹⁷ Cernovodeanu, Paul : An English Diplomat at War: Edward Barton's Attendance of the Ottoman Campaign in Central Europe (1596). In: Revue Roumaine d'Histoire. XXVIII. Bucarest, 1989. (a továbbiakban: Cernovodeanu) 429-449.

¹⁸ Calendar of State Papers, London, 1991.

becérte annyival, hogy megemlítette ugyan az angol követ iratait, de okmánytárában semmit sem közölt azokból.¹⁹ Angyal Dávid *Erdély politikai érintkezése Angliával* című tanulmányában már felhasználta őket.²⁰ A legrészletesebben Kropf Lajos elemezte Barton 1596-ban írott leveleit, közöttük a már korábban említett Purchas által kiadott forrásokat is.²¹ A nemzetközi történetírásban legújabbban Paul Niederkorn a „hosszú török háború” vagy a magyar történetírás terminológiája szerint „tizenötéves háború” időszakáról készített monográfiájában a háború alatti angol magatartás elemzése során használta fel Edward Barton leveleit.²²

Barton jelentéseit mindeddig csak részleteiben vizsgálta a történeti kutatás, a levelek egészeinek elemzésére még nem került sor, pedig mind a nemzetközi, mind a magyar történetírás, a turkológia, valamint az oszmanisztika rengeteg új információt meríthetne belőle. Ezt segítené Barton leveleskönyvének eljövendő publikálása.

A modern értelemben vett külpolitika és diplomácia a kora újkor terméke. Ekkor jöttek létre az első állandó követségek, alakultak ki a modern diplomáciai szokások. A Tudor-kori Angliában a királyi titkár (*king's secretary*) egyre inkább az állam első miniszterévé vált. VIII. Henrik nagyhatalmú titkára, Thomas Cromwell²³ már egyaránt ellenőrzése alatt tartotta a külügyeket és belügyeket is. 1540-től a megnövekedett feladatok ellátására már két államminisztert (*secretary of state*) állítottak. Lényegében ők ketten tartották kézben és irányították a külügyeket, felügyelték a napi diplomáciai feladatok végrehajtását. William Cecil (a későbbi Lord Burghly) és Sir Francis Walsingham építették ki azt az egész Európát, és vele együtt az angol kereskedőknek, utazóknak is köszönhetően egyre táguló, világot behálózó ügynökhálózatot, amely az angol külpolitika legfontosabb információs szervezete lett.²⁴

Az angol Levantei Kereskedelmi Társaság és a hivatalos konstantinápolyi angol külképviselet egymással kezdetben néha kibogozhatatlanul is összefonódó története jól példázza az angol diplomácia 16. századi fejlődését. Az angol kereskedők a 16. század elején jelentek meg először a Földközi-tenger medencéjében. 1511. és 1534. között több kereskedőhajóról is tudunk, amelyek londoni, southamptoni és bristoli kikötőkből indultak útnak Szicília, Kréta és Chios felé. 1513-ban Chios szigetén már állandó angol konzult találunk. Krétán 1522-től szintén állandó angol kereskedőtelep létezett. Az angol kereskedők térhódítása a Földközi-tenger medencéjében nem volt egyszerű. Egyszerre kellett megküzdeniük a különböző nemzetiségű kalózzokkal és az ebben a térségben nagy múltra visszatekintő kereskedő hatalmak féltékeny rivalizálásával. E vetélytársak közé tartozott Velence, amely korábban éppen az ebből a térségből érkező árukat közvetítette Európa és nem utolsósorban Anglia felé. Az angol kereskedők számára pontosan az tette vonzóvá a levantei kereskedelmet, hogy a velencei kereskedőket kiiktatva közvetlenül szállíthatták a keleti árukat Angliába.

Az első angol, aki az Oszmán Birodalom területén eredményesen működött Anthony Jenkinson volt, aki 1553-ban Aleppóban létesített kereskedelmi képviseletet. Szulejmán szultán az egész birodalom területén biztosította számára a szabad kereskedelmet, a velencei és a francia kereskedőkkel azonos feltételek szerint.

¹⁹ Simonyi 22.

²⁰ Angyal Dávid: *Erdély politikai érintkezése Angliával*. Századok, 34. 1900. (a továbbiakban: Angyal) I. közlemény 309-325.

²¹ Kropf Lajos: Egervár eleste és a keresztesi csata 1596-ban. (Angol jelentések nyomán.) Századok, 29. 1895. (a továbbiakban: Kropf) 397-421. és 591-618.

²² Niederkorn, Paul: Die europäischen Mächte und der „Lange Türkenkrieg“ Kaiser Rudolf II. 1593-1606. In: Archiv für österreichische Geschichte, Band 135. Wien, 1993. (a továbbiakban: Niederkorn)

²³ Thomas Cromwell (1485 körül – 1540) Wolsey kardinális mellett dolgozott sokáig ismeretlenül. A kardinális bukása után VIII. Henrik felfigyelt rá, 1530-tól rendkívül gyorsan emelkedett a karrierje. Ő bonyolította le Henrik válását Aragóniai Katalintól. 1540-ben elvesztette a király bizalmát, kivégezték.

²⁴ Atherton, Luis: Never complain, never explain: Records of the Foreign Office and State Paper Office 1500 – C. 1960. PRO Publications, London, 1994. 8-9.

Bármennyire is kedvező és csábító lehetett az angolok számára a török fennhatóság alatt levő területekkel folytatott kereskedelem, Jenkinson vállalkozását sokáig senki sem követte Angliában. Csak húsz évvel később, 1575-ben következett be az újabb fellendülés, amikor Sir Edward Osborne és Richard Staper két ügynököt küldött Konstantinápolyba, hogy a szultántól szabad kereskedelmi engedélyt szerezzenek. Az akció sikeres volt. 1578-ban William Harborne, Edward Osborne ügynöke, élvezve a szultán támogatását Konstantinápolyban létrehozta az első angol állandó kereskedelmi képviselőt. Az elkövetkező években az angolok tovább szélesítették kereskedelmi kiváltságaikat a török területeken. Elérték, hogy a korábban csak egy vagy két kereskedő számára adott kereskedelmi engedélyeket kiterjesszék a térségben kereskedni kívánó összes angol kereskedőre. Ezzel megszületett a Török, vagy más néven a Levantei Kereskedelmi Társaság.²⁵

Edward Barton az I. Erzsébet-kori angol diplomáciai testület ismert tagja. Ennek ellenére életéről eddig még nem készült életrajzi monográfia.²⁶ Születési dátuma bizonytalan, az életrajzi lexikonok 1562 körülre teszik. Egy 1594-ben keltezett levelében azt írja, hogy már hat éve szolgál hivatalában.²⁷ Egy másik, ugyancsak 1594-ben írott levelében említi, hogy igencsak fiatalon hagyta el szülőföldjét, Angliát.²⁸ E két nyúlfarknyi megjegyzésen kívül magáról alig írt valamit. Ez érthető, hiszen jelentésciben legfeljebb elmaradt fizetését sürgethette, de egyéb személyes ügyek tárgyalására már nem volt mód.

Ahogy ezt maga is megerősítette, már fiatalon a Közel-Keleten találjuk. Valószínűleg William Harborne titkáráként dolgozott évekig, vele együtt szállhatott hajóra Londonban 1578 júliusában, hogy hónapokig tartó tengeri és Lengyelországon, Moldván és Havasalföldön át vezető szárazföldi utazás után októberben megpillanthassa Konstantinápolyt. Az akkor 16 éves ifjú nem is gondolt arra, hogy életét itt, török földön fogja eltölteni. Harborne mellett ismerkedett meg a diplomácia szigorú szabályaival, a tárgyalások rendjével, az oszmán állam szokásaival. Egy új világ, ismeretlen politikai kultúra tárult fel a fiatal ember előtt. London, Európa sok más városaival együtt Barton korában indult rohamos fejlődésnek, de Konstantinápoly, vagy ahogy új urai elnevezték: Isztambul a legnagyobb városok közé tartozott. Kultúrák, népek és vallások találkoztak a hajdani császárváros évezredes utcáin. Az ifjú ember magába szívta az új ismereteket, tökéletesen megtanult törökül. A Konstantinápolyban tartózkodó Bartonhoz az első ismert, és kiadott levelet barátja, John Sanderson írta 1583-ban. Részt vett a Levantei Kereskedelmi Társaság megalapításában, valamint a hivatalos angol-török kapcsolatok kialakításában is. Ekkor mélyítette el azokat az ismereteket, amelyek nélkül később nem vezethette volna hivatalát.

²⁵ A Levantei Kereskedelmi Társasággal foglalkozó források és feldolgozások közül most csak néhányat említünk: Hakluyt, Richard: *The Principal Navigations, Voyages Traffiques etc., of the English Nations 1903-1905.*; J. Theodore Bent (ed.): *Early Voyages and Travels in the Levant.* Hakluyt Society, London, 1893.; Epstein, Mordecai: *The Early History of the Levant Company.* New York, 1968.; Wood, Alfred C.: *A History of the Levant Company.* 1935.; Skilliter, Susan A.: *William Harborne and the Trade with Turkey 1578-1582.* London, 1977.; Horniker, A. L.: *William Harborne and the beginning of Anglo-French Diplomatic and Commercial Relations.* In: *The Journal of Modern History*, 1942/3. 289-316.; Anglia és az oszmánok kapcsolatára lásd még: Ágoston Gábor: *Koraújkori kiviteli tilalmak és fegyverkereskedelem: Az oszmánok és Anglia.* In: *In memoriam Barta Gábor.* Szerkesztette: Lengvári István. *Tanulmányok Barta Gábor emlékére.* Pécs, 1996. 183-194., Lengvári István: *Az oszmán és az európai diplomácia a kölcsönösség felé vezető úton.* In: *Híd a századok felett.* Főszerkesztő Hanák Péter. Szerkesztette: Nagy Mariann. *Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára.* Pécs, 1997. 83-99.

²⁶ Életrajzának rövid összefoglalása a „The Compact Edition of the Dictionary of National Biography”-ban található, vol. 1. Oxford, University Press, 1975. 106. magyarul: Fodor Vera.

²⁷ „I assure your honor for these six yeares of my residing in this charge...” Letter-book, 27. sz. levél, 1594. máj. 24.

²⁸ „I confesse Right Honourable that I came out of England very young, ...” Letter-book, 40. sz. levél, 1594. november 16.

1588-ban, amikor Harborne visszatért Angliába, őt bízták meg a társaság és egyben az angol érdekek képviselésével. Ő maga is ezt az időpontot tartotta hivatalba lépése kezdetének. Samuel Chew szerint Bartont csak 1593-ban nevezték ki hivatalosan konstantinápolyi rezidensnek, amikor egy rövid angliai tartózkodás után visszatért a városba.²⁹ 1588-tól rendszeresen, kéthetente küldte leveleit, jelentéseit Londonba. Konstantinápolyi hivatalát haláláig, 1597 decemberéig megtartotta. Hivatali ideje alatt a városból csak kétszer utazott el, először a Chew által említett 1593-as rövid londoni utazásra, majd 1596-ban, amikor a török hadsereget kísérve Magyarországon tartózkodott.

Legfontosabb feladata, amely mind a Levantei Kereskedelmi Társaság, mind az angol politika érdekeit szolgálta az volt, hogy a török politikusokkal, összességében a „Portával” jó kapcsolatokat alakítson ki. Pontosan nem tudjuk hogyan, de megszerezte Sad al-Din Khoja Efendi,³⁰ III. Murád szultán tanítómesterének, később egyik legfontosabb tanácsadójának a barátságát. John Sanderson naplójában a következőket írja: „A Hodzsa [Khoja Efendi] igaz barátja és segítője volt Barton mesternek a Nagy Úrral folytatott minden dolgában ...”.³¹ De volt egy másik, magas rangú bizalmas embere is. Erről egy 1593-as, az oszmán állam hatalmi viszonyait és fő vezető tisztségviselőit felsoroló feljegyzése tanúskodik: „A főkancellárt Hamsa pasának vagy Nizargi basának hívják, különleges barátom; hogy megtiszteljen, feljött hozzám a hajó, az Ascension fedélzetére is, ahol egy bankettet rendeztem a számára; titokban, éjszaka különböző időpontokban jött látogatásomra; a bort nagyon kedveli.”³²

Hivatalának megszervezése teljes mértékben rá hárult, és ebben szinte korlátlan jogkörrel rendelkezett. A nagy távolság miatt nem is dolgozhatott másként, mint saját tapasztalataira, önálló döntéseire támaszkodva. Előfordult, hogy hat hónap alatt sem érkezett válasz jelentéseire.³³ Barton apparátusából keveseket ismerünk név szerint. Tudjuk, hogy az őt követő két angol követ, John Lello és Thomas Glover titkárai voltak.³⁴ Rajtuk kívül bizonyosan alkalmazott hírszerzőket, informátorokat. Közvetlen munkatársai közül ismerjük Paulo Marianit, aki később az angolok egyiptomi ügyvivője lett. Őt leginkább tragikus sorsa tette ismertté.

Valószínűleg 1592 végén vagy 1593 elején³⁵ Francois Savary de Brèves, francia követ bevádolta Marianit a nagyvezér előtt, hogy a spanyolok számára kémkedik. Marianit azonnal elfogták és fclakasztották. Az, hogy valóban kémkedett-e, nem derült ki, viszont az angol kormány vizsgálatot indított, és Bartonnak is tisztáznia kellett magát, hogy mikor és milyen ügyekben használta Mariani segítségét.³⁶ Londonból az első levél, amelyben Barton és Mariani kapcsolatát firtatták, 1593 novemberében kelt és 1594 áprilisa körül érkezett Konstantinápolyba. Barton legalábbis ekkor válaszolt a feltett kérdésekre. Az eset annyira fontos volt, hogy a Londonból érkezett levél ezen szakasza titkosírással íródott. Barton elmondta, hogy már régen értesült a Marianival történekről. Valóban elfogadott szolgálatokat a szerencsét-

²⁹ Chew, Samuel C.: *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*. New York, 1937. (a továbbiakban: Chew) 158.

³⁰ Sad al-Din Khoja Efendi (1536-1599. okt. 2.) államférfi és történetíró.

³¹ Foster 61.

³² „The high Chancellor is called Hamsa Passa, or Nizargi Bassa, and is my especial friend and came to do me honor upon our shippe the Ascention where I made him a banquet and secretly diuers tymes in the night commeth to usitt me delighting to drink wyne.” PRO SP 97/3 fol. 13.

³³ Letter-book, 64. sz. levél, 1595. szept. 7. „...in 6 or 7 Moneths I cannot have an answer...”

³⁴ Henry Lello 1597 és 1607, Sir Thomas Glover pedig 1606 és 1611 között vezette a konstantinápolyi angol követséget. Az angol nagykövetek névsorát és szolgálati idejüket 1588-tól 1702-ig kiadta J. Theodore Bent. In: *Early Voyages and Travels in the Levant*. Edited by J. Theodore Bent, London, Hakluyt Society, 1903. (a továbbiakban: Bent) xiii.

³⁵ Paulo Mariani ügyét Edward Barton leveleiből, valamint John Sanderson publikált írásaiból rekonstruáljuk, kivégzésének pontos dátumát viszont schol sem közlik, ezért a hírek terjedésének sebességét is figyelembe véve állapítottuk meg a fenti hozzávetőleges időpontot.

³⁶ Mariani és Barton együttműködéséről lásd: Pears.

lenül járt embertől, de, amint állítja: „titkaimat soha nem osztottam meg vele ... a török nyelvet ismerem, ügyemet egyedül, mások segítségével nélkül intézem, sem tolmácsként, sem tanácsadóként nem használtam őt soha, egyedül a francia vagy a lengyel király ügyeinek intézésében vettem igénybe segítségét, lévén a legmegfelelőbb ember erre ...”.³⁷ Azon túl, hogy Bartonnak egy kémkedési ügyben kellett magát tisztáznia, jelentésének ez a részlete valószínűleg tükrözi munkakörülményeit is. Döntéseiért valóban egyedül viselte a felelősséget, valamint az ő felelőssége volt az is, hogy a döntésekhez szükséges információkat milyen úton, kiknek a segítségével szerezte be. Ebben a levélben Barton nem tesz említést arról, hogy hat évvel korábban, amikor a spanyol armada Anglia elleni támadásának semlegesítése volt a feladata, nagyon is szoros kapcsolatot tartott Marianival.³⁸ Akkor arra szeretne rábírni a török politikát, hogy a Földközi-tengeren vonulassa fel flottáját, ezzel is megosztva a spanyol hajóhadat. E tárgyalások során Mariani az angol nagykövet legfontosabb segítőtje volt, sőt önálló terveket is készített. Azt sem felejtethetjük el, hogy Mariani Anglia egyiptomi konzulja is volt, s Barton nevezte ki erre a fontos posztra. Amennyiben bebizonyosodik, hogy Paulo Mariani több uralkodónak, köztük a spanyol királynak, Anglia legfőbb ellenségének, a Földközi-tenger medencéjében legnagyobb vetélytársának is felajánlotta szolgálatait, akkor a portai angol nagykövet felelőssége is felvethető. Mariani Barton egyik legközvetlenebbi munkatársa volt, bármennyire is igyekezett ennek éppen az ellenkezőjét bizonygatni. Mindezek mellett régi ismeretség is összekötötte őket egymással. Barton 1586-ban írta John Sandersonnak, hogy Mariani Konstantinápolyba érkezett és urának, William Harborne-nak a házában szállt meg. A levélből kiderül, hogy Mariani, aki korábban a franciákat szolgálta, éppen az idő tájt készült átlépni angol szolgálatba.³⁹

Egy hónappal később Bartonnak ismét vissza kellett térnie a „Mariani-ügyre”. Ebből a levélből újabb apró részleteket ismerhetünk meg. Ismét határozottan állította: semmi bizonyíték sincs arra, hogy Marianit a spanyol király pénzelte volna. Ebben a levélben tett említést arról, hogy Mariani vezette az egyiptomi angol konzulátust, mégpedig olyan formában, ahogy azt korábban a francia király kiváltságlevelé is biztosította. Majd hirtelen fordulattal a felelősséget úgy igyekezett elhárítani magáról, hogy lényegében az angol kormány szándékainak nem ismerete, az információk hiánya okozta ezt a bonyodalmat: „... ha gondoltam volna, hogy nagyságod kifejezett akarata és parancsa, hogy el kellene őt úznöm házamból és környezetemből, gondolkodás nélkül megtettem volna, annál is inkább, mivel a pénzügyeket tekintve csak hasznomra vált volna, hogy hivatalát másnak adjam...”.⁴⁰ A továbbiakban me-

³⁷ „I have received your honor most favorable Letters of the last of November, and perceive what your honor writeth under cypher touching pawlo mariany. I have long since bene advised of the same by others, and have had this mind at occasion to be served by him, but not to communicate my secret affaires with him: for as I have oft advised your honor, I have the Turkish tongue, by virtue of which, I doe my business my selfe without helpe of others: though I never used him for interpreter nor counsellor only in the king of France and the king of Poland their affaires and in my Letters to them I have used his helpe, as being a man most sufficient...” Letter-book, 22. sz. levél, 1594. ápr. 25.

³⁸ Pears

³⁹ Foster 1. sz. levél, Edward Barton John Sandersonnak, 1586. máj. 30

⁴⁰ „I perceive by divers Letters received from your honor that you make often mention of paulo mariany as pencioner unto the king of Spayne and I have well considered as well the person, as alsoe his accusation evidently, I can proove nothing against him, neither doe I keepe him in my house but doth onely depend upon mee, as Consoull of our Nation in Egypt as alike of the ffrench Nation graunted him by Pattent by the king of France if I though it were your honor's ecpresse will and order that I should banish him my house and conversation I would without respect doe it, yea it would be to my great profit in respect of money matters, by giving his office to another. But if your honor upon your precedend advice remitt the cause unto mee, I assure your honor he shalbe able to doe mee noe harme, yea if my verdict would serve in his behalfe, I protest to have received great service at his hands, though otherwise I have doubted of him, the like also was affirmed by the duke of Florence that hee is Servus Publicus, soe much hee

gint csak azt bizonygatja, hogy Mariani nem is volt képes arra, hogy ártson neki, és határozottan tiltakozik az ellen, hogy jelentős szolgálatokat fogadott volna el tőle. Egy újabb fordulattal pedig azt igyekszik bizonyítani, hogy nem igazán bízott ügynökében, és ezt a bizalmatlanságát erősítette meg Firenze fejedelme, akit Mariani valószínűleg szintén urának vallott: „... bár máskülönben én tartottam tőle, ahogy ezt Firenze fejedelme is megerősítette, hogy ő [ti. Mariani] egy hivatalnok, közszolga [Servus Publicus], aki oly annyira bízott cszében és képességeiben, hogy alkalmasnak tartotta magát arra, hogy egy időben szolgáljon minden hatalomnak; egy kicsit az Istennek és egy kicsit az ördögnek”⁴¹

Más források, így John Sanderson szerint is Mariani Barton első számú tanácsadója volt, és naplójában az angol követ körül forgolódo korrupciós és gátlástalan ügynökként jellemezte. Sanderson ellenszenvét valószínűleg Mariani vallása is kiváltotta, hiszen éppen tőle tudjuk, hogy Mariani római katolikus volt.⁴² Mindent összevetve Sandersonnak valószínűleg jó oka volt arra, hogy Mariani tevékenységét ellenszenvvel figyelje. Azt biztosra vehetjük, hogy Mariani többfelé is értékesítette információit, ahogy ez egyáltalán nem volt szokatlan sem a Portán, sem szerzte Európában. Mariani egyike lehetett azoknak a keresztény szerencselovagoknak, akiket jó vagy rossz sorsuk Konstantinápolyba vezetett, ahol tehetségükkel, tudásukkal gyorsan érvényesültek. De, ahogy ezt Mariani sorsa is példázza, ugyanolyan gyorsan buktak el, amilyen gyors volt felemelkedésük.

Egy gondolat crejéig vissza kell térnünk Bartonnak ahhoz a megjegyzéséhez, hogy Mariani elmozdítása Egyiptomból az ő számára anyagilag még előnyös is lett volna. Vajon mit értett ezen? Paul Niederkorn a Földközi-tenger keleti medencéjében egyre erősödő angol-francia rivalizálást is elemezte könyvében. A levantei kereskedelem vezető pozícióinak megszerzése attól függött, hogy a térségben korlátlan hatalomnak számító Oszmán Birodalom támogatását ki szerzi meg. 1536-ban ez a franciáknak sikerült, bár az ekkor kötött szerződést nem ratifikálták, és csak 1569-ben, már egy új szerződés megkötése után indulhatott meg igazán a francia kereskedelem ebben a térségben. 1583-ig még az angolok is csak francia protektorátus alatt kereskedhettek a Török Birodalom területén. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a levantei térségbe behozott áruk értékének 2%-a a francia konzul bevételeit gyarapította. Amikor az angol kereskedők megkapták a Portától saját kereskedelmi privilégiumaikat, ez a franciák bevételeinek csökkenését jelentette, valamint arra ösztönözte őket, hogy vezető szerepük visszaszerzését megkíséreljék.⁴³ Azzal, hogy Egyiptomba Barton Marianit nevezte ki – Niederkorn szerint a francia követ személyes ellenségét, aki mellesleg korábban éppen francia konzul volt – az egyiptomi kereskedelemből származó 2%-os jövedelem is elveszni látszott a franciák számára. Ez mindenesetre éppen elegendő oknak bizonyulhatott arra, hogy de Brèves bevádolja Marianit a Portán, és ezzel eltávolítsa őt Egyiptomból. A problémát csak Barton korábban idézett levele okozza. Barton azt állítja, hogy Mariani a francia király által adott kiváltságlevélhez hasonló formában gyakorolta konzuli jogkörét, valamint azt is, hogy eltávolítása Egyiptomból igazából számára anyagilag csak előnyös lett volna. Ez azt sugallja, hogy Mariani egyiptomi konzullá tétele még nem jelentette azt, hogy az egyiptomi kereskedelemből származó bevételek az angol portai követhet, illetve az angol Levantei Kereskedelmi Társasághoz folytak volna be.

Mindéz megerősíteni látszik azt a feltevésünket, hogy bár Paulo Mariani a portai angol követ egyik legfontosabb munkatársa volt, de szolgálatait több uralkodónak is felajánlotta,

trusteth to his witt and sufficiency, tha hee is able to serve at one tyme all estates yea bith God and the devill:...” Letter-book, 27. sz. levél, 1594. máj. 27.

⁴¹ Letter-book, 27. sz. levél, 1594. máj. 27.

⁴² „...as very an athiest as Tripton, a chefe conselour to the ambassiadour...” Foster 13., vagy máshol: „...and had a Catholike roman Christian corrupter about him, a consull, by name Paulo Mariani, who was hanged by the necke in his consuls robes at Grand Cairo, under the chiefe gate of the citie...” Foster 61.

⁴³ Niederkorn 128-137.

így a francia királynak, Firenze fejedelmének, és akkor sem lepődnénk meg, ha kidérülne, hogy a spanyol uralkodóval is kapcsolatban állt.⁴⁴

Akárhogy is történt, Paulo Mariani valószínűleg saját ügyeskedésének lett áldozata, rossz-szul számítván ki ez egyszer azokat az erőket, melyekkel Konstantinápolyban oly gyakran játszott. Az viszont tény, hogy Barton és francia követőháza között jelentősen megromlott a kapcsolat. A korábbi években még személyesen is tanácskoztak, híreket cseréltek, de ez után az eset után már nem. A kibékülésre pedig csak közvetlenül Barton halála előtt került sor.

A „Mariani ügy” óvatosságra intette Bartont, bár hivatala megszervezésének gondja továbbra is az ő vállát nyomta. Mariani helyére Egyiptomba Benjamin Bishopot nevezte ki.⁴⁵ A későbbiekben is sokat foglalkozott munkatársainak, sőt utódjának a kiválasztásával. Kérte Lord Cecilt, hogy küldjenek olyan érett gondolkodású fiatalembert, aki a török szokásokat és nyelvet megtanulva az ő hazatérése után helyére állhatna.⁴⁶ Ez arra utal, hogy Barton nyolc évvel az után, hogy átvette a konstantinápolyi angol követség vezetését, méltán gondolhatott arra, hogy hamarosan hazahívják.

Edward Barton legfontosabb feladata, a Levantei Kereskedelmi Társaság érdekeit is képviselve az volt, hogy Anglia és a Fényes Porta kapcsolatát a lehető legszorosabbra fűzze. Rendkívül kényes feladat, rendkívül nehéz időszakban, éppen akkor, amikor a Habsburg császár Magyarország területén hadban állt az Oszmán Birodalommal. A nemzetközi propaganda színpadán a kereszténység és az iszlám harca a pogány sárkány elleni harcként jelent meg, írásban és képben, levelekben és rölapokon egyaránt. Angliának óvatosan kellett manővereznie saját politikai és gazdasági érdekei, valamint a „keresztény szolidaritás” sok esetben csak üres propagandafogásnak számító, de Anglia számára könnyen veszélyessé is válható sziklái között. Mind az európai katolikus hatalmak, közöttük is a legveszélyesebb Spanyolország, mind az angol katolikus ellenzék kapva-kapott volna az alkalmon, ha a Tudor politikát a pogány sárkánnyal szövetségben láthatta volna.

A Habsburg-török háborúból az angol kereskedők jelentős hasznot húztak. A Porta legjelentősebb fegyverszállítói az angolok voltak.⁴⁷ 1596. január 3-án kelt levelében – közvetlenül a szultán által vezetett hadjárat előtt (!) – Barton is beszámolt arról, hogy a George Bonaventura nevű angol hajó megérkezett a kikötőbe, amelynek rakománya faggyú, ón, vas, drót valamint „néhány kardpengé” és acél volt. „...olyan dolgok – folytatta Barton – amelyek mind a hajóhad felszereléséhez, mind a magyarországi háború utánpótlásához nagyon szükségesek, vagy ahogy maguk is megvallják, a mi faggyúnk, ónunk és drótunk nélkül nem tudnának ágyúkat önteni, ahogy a nagyúr parancsolta, így hát a mondott hajó érkezése, hozván ezeket az árukat, nagy megbecsülést hozott nemzetünknek.”⁴⁸ A gazdasági kapcsol-

⁴⁴ A „Mariani-ügyet” a rendelkezésünkre álló források és szakirodalmi említések alapján rekonstruáltuk. Segítségével Edward Barton, vagy általánosabban a portai rezidensek, nagykövetek munkjának egy szeletét vizsgáltuk. Paulo Mariani életének, konstantinápolyi karrierjének történetét csak sokkal szélesebb körű kutatásokkal lehetne feltárni, amelyek során rendkívül érdekes adatok is felbukkanhatnak. Olyan, ma a kutatások középpontjában álló kérdéskörök kutatói hasznosíthatnák ezeket az adatokat mint pl. a diplomáciai intézményrendszer fejlődésével, a kémkedés, az információszerzés és áramlás történetével foglalkozó szakemberek.

⁴⁵ Niederkorn 130.

⁴⁶ Letter-book, 79. sz., 1595(96). márc. 16. és 82. sz., 1596. máj. 2. keltezett levelek.

⁴⁷ Erről részletesen ír: Ágoston Gábor: Az európai hadügyi forradalom és az oszmánok. In: Történelmi Szemle, 37. 1995. 465-485., valamint Ágoston Gábor: Koraiújkor i kiviteli tialmak és a fegyverkereskedelem: Az oszmánok és Anglia. In: Barta Gábor Emlékkötet. Pécs, 1996. 183-194. Elemzését a török-angol fegyverkereskedelemről Barton levelei tökéletesen kiegészítik. Ez úton köszönöm Ágoston Gábor munkám során nyújtott segítségét.

⁴⁸ „Here is arrived few dayes since an English shipp called the George Bonaventura, which hath brought out of England Tallow, Tyn, and iron wyer, and from Zant a few sword blades, and steel, *things which these both in the preparation of the Armado, and provision for Hungarye wars stood greatly in need of, or rather as themselves confesse, without our Tallow Tyn and Wyer, could not cast certeyne field artillery which*

latokból Anglia igyekezett politikai tőkét kovácsolni. Ennek köszönhetően a háború éveiben, amikor keresztény követnek igencsak nehéz volt bejutnia a nagyvezír vagy a szultán elé, az angol portai rezidenst mindig fogadták. Ez a fegyver- és hadianyag kereskedelem a magyarázata annak, hogy miért volt mindenkinél nagyobb tekintély az angol követnek a Portán. Anglia sokkal több mindent megengedhetett magának, mint más, a törökkel szintén jó kapcsolatokra törekvő állam.

Barton, és egyben az angol politika konstantinápolyi játéktérét jól példázza egy protokolláris „durvaság” is. Murad szultán halála után, 1595 januárjában a trónra lépő III. Mehmed szultánt a birodalommal kapcsolatos fenntartó államok mind ajándékokkal és jó kívánságokkal köszöntötték. Erről a szokásról Barton is tájékoztatta az angol udvart, még 1595 elején, de azt tanácsolta, hogy a királynő csak akkor küldje el ajándékait és követét az új szultánhoz, ha előbb a törökök teljesítik az angolok követelését: egy németalföldi hajón elfogott angol kereskedők szabadon engedését.⁴⁹ Végül az angol ajándékok és a királynő jókívánságai csak évekkel később érkeztek meg, azokat nem is Barton, hanem már utóda, Henry Lello adta át. Mindez, bár megerhelte, de nem vetette vissza az angol-török kapcsolatok fejlődését. Míg Anglia megengedhette magának, hogy az új szultánt legutolsónak köszöntse, addig Velence elsőként küldte el ajándékait III. Mehmednek. Jól mutatja ez a Mediterráneumban magának helyet követelő Anglia és a térségben régi jogokkal, pozíciókkal rendelkező köz-társaság Konstantinápolyban betöltött szerepének különbségét.

Mi sem bizonyítja jobban Anglia portai helyzetének szilárdságát, mint az, hogy 1595 márciusában Barton már arról számolt be, hogy az új szultán egy csuszt kíván küldeni a királynőhöz.⁵⁰ A közvetlen követküldés nagy jelentőségű terv volt. Ám a háborús években Anglia nem vállalhatta annak a kockázatát, hogy a pogányokkal való szövetkezéssel megvádolják, így Barton ügyes taktikával, a hosszú és veszélyes utazásra való hivatkozással lebeszélte erről a diván pasáit. A török-Habsburg háborúra és az ennek nyomán feléledő török ellenes európai közhangulatra való tekintettel az utazást későbbre halasztották. Angliának ügyelnie kellett arra, nehogy egy török követ fogadása esetén az európai keresztény államok túlzott török-barátsággal vádolják I. Erzsébet országát.

A későbbi események viszont bebizonyították, hogy egy Angliába indítandó török követtség tervét mind a két fél komolyan gondolta. 1606. október végén megszületett a zsitvatoroki béke a szultán és a Habsburg uralkodó között, és a következő év júliusában már meg is érkezett Londonba Musztafa, az első hivatalos török követ. Musztafa elbűvölte fogadóit; jó megjelenése, gáláns viselkedése a társasági élet központjává tette.⁵¹

Anglia a tizenöt éves háború egész ideje alatt azt hangsúlyozta, hogy a Portán megszerzett jó kapcsolatait az „egész kereszténység javára”⁵² igyekszik kamatoztatni. Ezt csak egy módon lehetett megvalósítani, ha Anglia békeközvetítőként lép fel a háborúzó felek között. Így nem kellett attól félnie, hogy túlságosan is elszakadna a kontinens keresztény országaitól, és a Porta bizalmát sem veszti el. Ez a politika természetesen arra is alkalmas volt, hogy elfedje vagy legalábbis „szépítse” a háborúból hasznot húzó angol kereskedők tevékenységét. Az már más kérdés, hogy a békeközvetítés eredményességében maga Barton is erősen kételkedett. Nehéz eldönteni, hogy a nagyon diplomatikusan fogalmazott sorok mögött, amelyek arról szólnak, hogy Anglia a szultán és a császár közötti közvetítésével a „kereszténység javát” szeretné szolgálni, mi is rejtőzik valójában. Ugyanakkor közli azt is, hogy a szultán uta-

the grand Signior had ordeyned, soe that the comminge of the said shippe and bringing those comodities hath brought our nation in great estimation.” Letter-book, 73. sz. levél, 1595(96). jan. 3.

⁴⁹ Letter-book, 49. sz. levél, 1594(95). febr. 12.

⁵⁰ Letter-book, 51. sz. levél, 1594(95). márc. 22.

⁵¹ Sanderson a követkézképpen jellemezte: „...a man of a goodly presence and a gallant spirit, social, affable, and full of intertainment to all comers.” Chew 179.

⁵² Barton több levelében is írja, hogy reméli közbenjárása a „kereszténység általános javát” fogja szolgálni: „...to the generall benefitt of Christendome...” Letter-book, 5. sz. levél, 1593. dec. 23.

sította a nagyvezírt, hogy minden erejével legyen kész a tavasszal indítandó magyarországi invázióra.⁵³ Vajon nem ez utóbbi volt-e a fontosabb hír?

A háború megállíthatatlansága minden levélből nyilvánvalóan kitűnik, ugyanakkor mégis makacsul visszatér a békeközvetítés lehetősége, mint Barton egyik legfontosabb feladata; mintha ez lenne az 1590-es években a konstantinápolyi angol politika sarokköve!

Ahhoz, hogy az angol békeközvetítő politika megvalósulhasson, a háborúra készülő, majd később hadviselő felek tárgyalókészségére is szükség volt. I. Rudolf császár már a kezdetek kezdetén nehezen adta fejét a háborúra. 1591-ben még a szultánnal kötött béke meghosszabbításával kísérletezett. De követét, Krekwitz bárót kíséretével együtt a törökök elfogták. Ez a nem túl barátságos lépés nyilvánvalóvá tette a császár számára, hogy készülnie kell a háborúra, más út nincs.

A lepantói csata, a spanyolok által vezetett keresztény flotta 1571-es győzelme óta Európában, különösen a török hatalma alatt levő területeken évről évre erősödött a pogány félhold hanyatlásába, a török legyőzhetőségébe vetett hit. Ezt a felfokozott várakozást maguk a lepantói győztesek – Spanyolország, Velence – váltották ki a diadalukat hirdető propaganda-hadjáratukkal. Mi sem természetesebb, hogy ott, ahol a török uralom mindennapos megélt valóság volt, a pogány sárkány megsebzését, elbukását ábrázoló újságlapok, a csata részleteit terjesztő rölapok, a keresztény tengerészek és katonák hősiességét csemetelő hírek nyitott fülekre, sőt mi több, cselekvésre kész akaratra találtak.⁵⁴ Mindezzel élesen szemben állt a császári udvar békepolitikája. A lepantói győzelem propagandája látszólag a kereszténység győzelmét hirdette a pogányság felett, de célja távolról sem egy általános törökellenes háború elindítása volt. E hatalmas hírverés valódi célja az volt, hogy a Földközi-tenger medencéjében a spanyol erőfölényt propagálja, és ezzel a térségben terjeszkedni kívánó új hatalmakat, mint például Anglia, elriassza. Ugyancsak volt az érdeke a spanyolokkal szövetséges Velencének is. Csakhogy a propagandahadjárat nem ott ért célba, ahova szánták. Anglia Lepantó után új lendülettel folytatta a Portával kialakított kapcsolatainak fejlesztését, a török hatalom alatt és annak szomszédságában élő országok viszont a pogányság legyőzhetőségében reménykedve mindent elkövettek, hogy egy általános háborút robbantsanak ki a török ellen.

Arról, hogy 1594-ben a Habsburg udvarban hogyan vélekedtek a háború és a lehetséges béke dolgairól, a háborút kiobbantó körülményekről, Barton egy igen érdekes történetet mond el: „...egy bizonyos nemes ember az ostromlottak közül [Győr ostromáról írt korábban. – V. G.] ... aki egyben a császár rokona is, tárgyalást kezdeményezett, amit meg is ígértek neki, ... visszatért a vezér basa fiának a sátrához, ... akivel aztán érintkezésbe lépett, elmondta, hogy ennek a háborúnak a kitöréséért nem a császár a hibás, mert ő mindig időben elküldte az adót, és a szultánnal mindig jó barátságot kívánt fenntartani; a béke egyedüli megbontója az a három magyar kapitány, akiket meg is nevezett: Nádasdy, gróf Zrínyi és az egy Pálffy ...”⁵⁵

Nem tudjuk, hogy a Barton által elmondott történet mennyire hiteles. A benne szereplő „bizonyos nemes embernek” a nevét később sem közli. Mégis, sok szempontból érdekes az, amit elmond. Közismert, hogy Nádasdy Ferenc, Zrínyi György és Pálffy Miklós a tizenöt éves háború legkiemelkedőbb magyar katonai parancsnokai voltak. Sikereiket Európa-szerte

⁵³ Letter-book, 5. sz. levél, 1593. dec. 23. „...the grand Signior had sent there twenty thousand ducketts ... with order that with all his power hee be ready at the spring to invade Hungary...”

⁵⁴ A lepantói csata propagandájáról lásd: Galavics Géza: Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet. Budapest, 1986. 16-20.

⁵⁵ „...a certeyne Noble man amongst the assaulted, ... kinsman unto the german Emperour required a parley which being graunted, ... hee retired unto the tent of the visier Bassa his sonne, ... with whom entering communication, said that the german Emperour was in noe fault of these warres, that hee alwayes sent his tribute at due tyme, that hee alwayes desired to mainteyne good friendshippe with the grand Signour and that the onely disturbers of this peace, were three hungarish captaynes, to say, Nadasdy, Conte Sdryne [sic], and one Palfy...” Letter-book, 38. sz. levél, 1594. okt. 19.

ismerték. Az sem titok, hogy a magyar politikai és katonai vezetők mindig támogatták a török elleni háborúk terveit, és mindent meg is tettek, hogy az uralkodót a török elleni harcra rávegyék. És végül, a tizenötéves háború valóban végvári összecsapásokból terebélyesedett ki nyílt háborúvá, amelyekben a magyar végvári kapitányok jelentős szerepet vállaltak. Csak-hogy ezekben az összecsapásokban nem mindig a magyar fél volt a kezdeményező. A háború kirobbanásának közvetlen oka Hasszán boszniai pasa Sziszek elleni támadásai voltak 1591-ben, 1592-ben és végül 1593-ban. A magyar csapatok, Erdődy Tamás, majd Nádasdy Ferenc magyar, Auersperg és Eggenberg császári generálisok vezetésével mind a három évben csupán védekeztek. Igaz 1593-ban megsemmisítő vereséget mértek a törökökre, Hasszán pasa is életét vesztette. A háború kirobbanásának valódi oka legalább annyira a török provokációkban, mint a magyar kapitányok „nyughatatlanságában” keresendő. Jól tudta ezt a császári politika is, de a tárgyalások szempontjából számára sokkal előnyösebb lehetett a magyarokat hibáztatni, mint a háború valódi kirobbantóit, a törököket. A Barton által elmesélt történet hitelességét bizonyítani ugyan nem tudjuk, de a Habsburg politika lehetséges módszereit, tárgyalási stratégiáját jól szimbolizálja. Már önmagában is elgondolkoztató az a tény, hogy a Habsburg-török tárgyalásokról ilyen, és talán még több, ehhez hasonló szövegszerű eljáratot Konstantinápolyba. Ebben a helyzetben az angol politika bátran hangoztathatta, hogy közvetítése Bécs számára is hasznos lehet.

A törökök, mivel az angol kereskedelmi kapcsolatok rendkívül fontosak voltak, mindig ügyeltek arra, hogy Angliával a jó viszonyt lehetőleg semmi se zavarja meg. Ezért szinte minden esetben és szinte bármilyen ügyben hajlandók voltak az angol követtel tárgyalni. Számukra az sem okozott gondot, amikor Barton a Habsburg uralkodóval helyreállítható béke ötletével kereste fel őket. Tárgyalni ugyan tárgyaltak, de a gyakorlatban – ahogy ezt aztán maga Barton is pontosan megírta – semmi sem tántorította el őket a magyarországi háború tervétől.

1594. május 10-én Barton a nagy vezírral, Szinán pasával tárgyalt: „Átadtam a királynő leveleit a nagyvezírnek, aki már a sátrában [t. i. a táborban – V.G.] tartózkodott, felkészülve a magyarországi háborúra, és az üzenetemet legtöbb főkapitányainak a füle hallatára nyitotta fel (titokban nem volt hajlandó tanácskozni velem); a német császár és a szultán közötti békét érintve számtalan megsegélyező gúnyos megjegyzés után és között végül azt kérdezte tőlem – hogy tréfából-e vagy komolyan, azt csak ő tudja igazán –, hogy a német császár hány várat adna át a szultánnak; ő maga Egert⁵⁶ nevezte meg, mint olyat, amelyiket meg kellene kapnia. Én erre azt válaszoltam, hogy a feltételek megtárgyalására nincs felhatalmazásom a német császártól, csak Anglia királynőjének a nevében akarom előmozdítani a szultán jó akaratát a német császárral szemben ...”.⁵⁷ Mindebből világosan kiderült, hogy a háború

⁵⁶ Nem tartozik szorosan a témánkhoz, de itt kell említést tennünk a tizenötéves háború történetével foglalkozó irodalomban többször is visszatérő azon kérdéssel, hogy a török hadvezetés mikor határozta el Eger ostromát. Lásd Tóth Sándor László: Szinán nagyvezér tervei 1593-1594-ben. *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: HK) 29. 1982. 159-173., Tóth Sándor László: A mezőkeresztesi csata története. HK 30. 1983. 553-571., Kropf valamint Fodor Vera. A Barton által elmondottak azt bizonyítják, hogy a törökök valójában sohasem tettek le Eger elfoglalásáról, ezért emlegetik a várat 1594-ben is. Azt is megkockáztathatjuk, hogy a kirobbanó háborúnak egyik fő célja volt török részről a vár megszerzése, ezért nagyon valószínű, hogy a vár ostromát már Konstantinápolyban eldöntötték, ahogy ezt a kortársak közül Baranyai Dési János, illetve legutóbb Fodor Vera összefoglalta.

⁵⁷ „I presented the queen of England's Letters to the visier Bassa being already under his tents [sic] prepared for the wars of Hungary and opening there my Message in the hearing of most of his cheife captaynes (for in secret he would not confer mee), touching the pacification of the german Emperour with the grand Signior after and amongst many and opprobious [sic] taunts used towards mee, he demanded of mee, whether in iest or earnest himselfe best knew, how many castles the german Emperour would give the grand Signior naming himselfe Agria to be one of the castles he would should be given I replying that I had noe authority from the german Emperour to conclude upon the condi-

mellett elkötelezett török politikát nem lehetett komolyan a béke ügyének megnyerni. De az is nyilvánvalóvá vált, hogy Barton csak királynőjének felhatalmazását bírta, a Habsburg kormányzat nem adott megbízást az angol diplomatának, hogy tárgyalásokat kezdeményezzen. Egyoldalú diplomáciai akcióról volt szó, melynek kizárólagos célja a konstantinápolyi angol pozíciók megerősítése volt. Ez természetesen nem akadályozta meg sem Bartont, sem az angol politikát abban, hogy az elkövetkező években is makacsul hangoztassák békeközvetítő szándékukat.

Az elmondottak után arra gondolhatunk, hogy az angol békeközvetítő szándék csupán önös érdekből, az angol-török gazdasági kapcsolatok leplezésére szolgált, és a tizenöt éves háború menetét alig befolyásolta. Ez csak részben igaz. Az, hogy az angol követ a legnehezebb időkben is viszonylag könnyen tudott kapcsolatot teremteni a török hivatalokkal, politikusokkal, lehetőséget adott arra, hogy más országok képviselői, követei Barton segítségét kérjék ügyeik elintézésében. Két ország: Lengyelország és Erdély politikusi és egyben portai követi különösen sokszor keresték az angol diplomata társaságát, és kérték segítségét.

1593 márciusában érkezett Konstantinápolyba a lengyel király követe. A törököknek szóló hivatalos levelek mellett az angol követnek szóló ajánló leveleket is hozott magával. Barton hintót és hat lovast küldött az érkezését bejelentő követ elé, majd másnap ő is átment a lengyel diplomata szállására. E látogatás során megbeszélték mindazokat az ügyeket, amelyekre a lengyel követnek a Portán képviselnie kellett. Két igen fontos dologban kellett a lengyel politikának eredményt elérnie: megerősíteni a lengyel-török békét, és biztosítani, hogy a magyarországi hadjárat hadműveletei során a tatár segédcsoportok lengyel területeken ne vonulhassanak keresztül.⁵⁸

A lengyel politikusok bizalma a későbbiekben is megmaradt Edward Barton, vagy pontosabban az angol politika iránt. Az 1596 februárjában érkezett lengyel követ leveleit Barton fordította le törökre, mert ahogy írta: „nincs olyan tolmácsuk [ti. a lengyeleknek – V. G.], aki mindkét nyelvben, a törökben és a latinban is jártas lenne”.⁵⁹ Bizalmi feladattal bízták meg Bartont, és ezzel ő maga is tisztában volt. Ugyanebben a levelében azt is leírta, hogy ezáltal pontosan megismerte a Porta és Lengyelország egymás közötti tárgyalásait. Mind a török, mind a lengyel fél elfogadta Barton közreműködését; a törökök egyenesen „lengyel szakértőként” kérték ki Barton véleményét. Barton arra használta fel befolyását, hogy megerősítse a két ország kapcsolatát, amiért, ahogy ő írta „dupla köszönetet” is kapott, egyszer a törököktől és egyszer a lengyel követtől.⁶⁰

A tizenöt éves háború első felében, Edward Barton eredményesen közvetített a lengyel-török tárgyalások során. Talán hasonlóképpen gondolta a Habsburg politikával való együttműködést is, bár ez talán kicsit merész elképzelés volt, hiszen Lengyelország és a Habsburg államok politikája, a Portával fennálló viszonya teljesen más megközelítést igényelt.

Barton közreműködése a lengyel-török tárgyalásokban a tizenöt éves háború menetét is befolyásolta. Lengyelország semleges maradt – a keresztény szövetségesek nem kis bánatára –

tions but onely in the queen of England's name to procure the reintegration of the grand Signior his favor towards the german Emperour...” Letter-book, 23. sz. levél, 1594. máj. 10.

⁵⁸ „There be two principall causes of this Polish Ambassador his Legacy hither, the one to conserve amitie with the grand Signior in the absence of the king of Poland gone to his kingdome Swethland, the other that were as the grand Signior and the visier Bassa had ordeyned the Tartars to passe into Hungary by the way of Podolia of Poland, this Ambassador excuseth the king of Poland his not granting of passage to them as being antient enemy to their kingdome of Poland and as being a Masterlesse people who under cullor of license to passe into Hungary which doe more harme by rapins and extraordinary rangings then a mighty campe of an open enemy.” Letter-book, 18. sz. levél, 1593(94). márc. 20

⁵⁹ „...because they have noe interpreter who is skillfull of both the Latine and Turkish tongue: ...” Letter-book, 78. sz. levél, 1595(96). febr. 28.

⁶⁰ „I received double thankes therefore as well from the visier Bassa as alsoe the Nuncio. ...” Letter-book, 78. sz. levél, 1595(96). febr. 28.

a Porta és az Erdélyi Fejedelemség, valamint a Habsburgok háborújában. De ez a semlegesség a törököket is korlátozta, mert a tatárok felvonultatása valóban komoly gondot okozott a számukra, hiszen a lengyel területeket erre nem vehették igénybe. Sőt a lengyelek ezt olyannyira komolyan gondolták, hogy még Konstantinápolyban is biztosan tudták: a lengyel határokat huszonötezer katona védi a tatárokkal szemben.⁶¹

1594 húsvétját Barton a lengyel és az erdélyi követtel együtt ünnepelte.⁶² Nem véletlenül: a közösen ünneplő társaság jól mutatja, hogy az angol követ kikkel ápolt jó kapcsolatokat, illetve melyek voltak azok az államok, amelyek arra törekedtek, hogy az angol politika támogatását megnyerjék.

Barton leveleinek már felületes elolvasásakor is szembetűnő, hogy milyen gyakran és milyen részletesen ír a magyarországi eseményekről, az erdélyi fejedelemről, a fejedelem politikájáról, híveiről, követeiről. Feltűnő az is, hogy az erdélyi követekről szinte csak pozitív hangon szól. Vajon miért?

A 90 levél közül 68-ban olvashatunk magyar-erdélyi vonatkozású híreket, információkat, és csak 22 levél marad, amelyekben egyáltalán nem foglalkozik ilyenekkel. A levelek 61%-a a tizenöt éves háború időszakának fontos magyar vonatkozású adatait tartalmazza!

„... mindig jó barátságot tartottam Erdély fejedelmével és számos nemes alattvalójával, így gyakran váltottam baráti leveleket vele és nemesével egyaránt, és ahogy korábban írtam, a fejedelem nagyon megtisztelő ajándékot küldött nekem, két aranyozott álló kupát ... Hasonlóképpen én is küldtem neki balzsamot és ehhez hasonló egyéb apróságot, ami éppen nálam volt, és időnként ez az udvar [értsd: Barton konstantinápolyi udvara! – V. G.] sok örömet szerzett neki; követe gyakran megtisztelt vendége asztalomnak: Így hát örömmel fogom venni Anglia királynőjénck az ő [ti. az erdélyi fejedelem – V. G.] érdekében szóló parancsolatját, remélem sikerül a javára valami jó szolgálatot tennem...”⁶³

Nehéz pontosan megmondani, hogy hol és mikor kezdődött Anglia és Erdély jó kapcsolata. Talán Báthory István lengyel királyt kell keresnünk a kialakuló angol kapcsolatok mögött, aki Lengyelországban biztosította az angol kereskedők szabad tevékenységét. Vagy talán még régebbre is visszamehetünk. A magyar kutatás is jelezte, hogy 16. század kezdetétől egyre szaporodnak azok a források, amelyek azt bizonyítják, hogy a levantei térségben növekvő angol érdeklődéssel párhuzamosan a Magyar Királyság területei, így Erdély is egyre inkább az angol politika látóterébe kerültek. Erdély, a román vajdaságok, Havasalföld és Moldva utat nyitottak Lengyelország felé, lehetővé téve, hogy a Baltikumban, illetve a Levantában terjeszkedő angol kereskedelmi vállalkozások között szorosabb kapcsolat alakulhasson ki. Ezért is szentelhetett nagy figyelmet Barton a lengyel politikának. Nem egyszer lengyelországi híreket is továbbított, vagy éppen Lengyelországon keresztül küldte leveleit.⁶⁴

Báthory István lengyel királynak kétségtelenül nagy szerepe volt abban, hogy a Báthory család politikusai – talán elsőként a magyar arisztokrata családok közül – utat találtak az angol politikához. Báthory András bíboros, warmai püspök 1593-ban Báthory Zsigmond fejedelem érdekében kérte az angol királynő jóindulatát, cserébe felajánlotta, hogy lengyel-

⁶¹ Letter-book, 12. sz. levél, 1593(94). febr. 3.

⁶² Letter-book, 20. sz. levél, 1594. ápr. 4.

⁶³ „(I) have alwayes kepte good friendshippe with the Prince of Transilvania and divers his Nobles, soe that betweene him and them and mee oft passeth friendly Letters and as I formerly writt the Prince sent mee an honourable present of two great standing cups of guilt plate, ... And I likewise sent unto him Balme and such trifles as I had by mee, and at tymes have done him in this court many good pleasure, and often honor his Agent at my table: so that I shall gladly receive the queen of England's comaundement in his behalfe, and hope to effectuate some good service to his benefitt...” Letter-book, 27. sz. levél, 1594. máj. 27.

⁶⁴ Letter-book, 14. sz. levél, 1593(94). febr. 17.

országi birtokain továbbra is biztosítja az angol kereskedők szabad tevékenységét.⁶⁵ Ugyan-
 ebben az időben a hivatalos erdélyi politika is felvette a kapcsolatot I. Erzsébettel. Báthory
 Zsigmond fejedelem követe, Kakas István nemcsak a királynőnek, hanem más angol uraknak
 szóló ajánlóleveleket is vitt magával.⁶⁶ A konstantinápolyi angol követ utalása arra a királynői
 utasításra, hogy támogassa a Portán az erdélyi politikát, ezeknek a diplomáciai érintkezések-
 nek lehet az eredménye. Barton és az erdélyi követek közötti jó viszonynak a hátterét ez
 a magas szintű diplomáciai kapcsolat határozta meg.

Hamarosan újabb, meglepő terv nyomait fedezhetjük fel az angol-erdélyi kapcsolatok
 dokumentumai között. 1595-ben csesdi Báthory István angliai utazásának ötlete is fel-
 merült, de ahogy Barton ügyes diplomáciával elhárította az alkalmatlan időben tervezett tö-
 rök követküldést, ugyanúgy rendkívül tapintatosan, de határozottan utasította el az utazás
 tervét doktor Parkins, ez idő tájt Bécsben tartózkodó angol diplomata. „Válaszoltam gróf
 Báthory István levelére. Válaszom lényege az, hogy bár őfelsége mind Erdély, mind a Bá-
 thoryak kereszténységben való megmaradását kívánja, jelenleg ügyükkel nem tud tovább
 foglalkozni; ezért a grófnak nem szükséges egy angliai utazással bajoskodnia ...”.⁶⁷

Rendkívül izgalmas lenne annak a felderítése, hogy milyen körülmények között szület-
 hetett meg Báthory István angliai útjának terve. 1593-ban Báthory András unokaöccsének,
 a fejedelemnek az érdekében küldte levelét Angliába, kifejezve ezzel, hogy a család teljes te-
 kintélyével a fejedelem, Báthory Zsigmond mögött áll. Csakhogy időközben, 1594 nyarán
 megtörtént a szakítás a fejedelem és belső ellenzéke között, és ez a Báthory családot is vég-
 zetesen megosztotta.⁶⁸ Báthory István csesdi birtokára vonult vissza. 1595-ben, amikor
 doktor Parkins-szal vélhetőleg felvette a kapcsolatot, már semmiképpen sem tartozott a hiva-
 talos erdélyi politika képviselői közé. Az angol kormányzat pedig ügyelt arra, hogy kizárólag
 a hivatalos politika képviselőivel tartsa a kapcsolatot.

Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemnek viszont minden támogatást megadtak. Az ő kö-
 viteivel bédelt együtt Barton, sőt amikor Óváry Istvánnak fejedelem parancsára titokban
 kellett távoznia 1594 nyarán, az angol követ adta az utazásához szükséges pénzt is.⁶⁹

Erdély számára az angol kapcsolat amolyan vészkijárát lehetett. Báthory Zsigmond
 ugyan a Habsburg szövetség mellett kötelezte el magát, és vállalta a háborút a szultánnal, de
 Anglia jóindulatát megőrizve biztosította, hogy a lehetséges béketárgyalások során országá-
 nak tekintélyes támogatója legyen a Portán. Anglia pedig szívesen vállalta ezt a feladatot.

Barton számított is erre a lehetőségre: „Hasonlóan várom méltóságod parancsát, hogy
 mit kell tennem abban az esetben, ha az erdélyi fejedelem (aki nagy bizalommal van irán-

⁶⁵ Báthory András I. Erzsébet királynőhöz szóló levelei a *British Museum* Kézirattárában a Cotton-gyűjteményben találhatók. Vespasianus F. I. fol. 137. 1593. szept. 9. és Nero B. IX. fol. 211. 1593. okt. 5.; illetve Simonyi 189-191.

⁶⁶ Kakas István követségéről: Angyal 321-322. Követutatisása: Magyar Országos Levéltár E 149 Acta Transylvanica 8. cs. fol. 415-418. Báthory Zsigmond John Pokeringhez szóló ajánlólevele 1593. szept. 11-én kelt. Simonyi 191-192.

⁶⁷ „I have written an answer to the letter of Earl Stephen Bathori. The sum is that, though Her Majesty wishis Transylvania preserved to christendom and the Bathories, yet she will not at this time deal further therein; the Earl should not therefore troubbled to come to England, ...” Doktor Parkins Sir Cecilnek, 1595. nov. 10. In: Calendar of States Papers, Domestic Series, Elizabeth I. 1595-1597. Szerkesztette: Mary Everett Green. London, 1867. 125.

⁶⁸ Az erdélyi belpolitikai helyzetről Barton is híven beszámolt. Letter-book, 9. sz. levél (rosszul besorolt levél), 1594. júl. 5., 29. sz. levél; 1594. jún. 17., 34. sz. levél; 1594. aug. 24., 37. sz. levél; 1594. okt. 4., 38. sz. levél; 1594. okt. 19. Az 1594-es év eseményeinek elemzése szétfészené dolgozatunk kere-
 teit, ám mivel a Barton jelentések is kiemelten foglalkoznak az erdélyi ellenzék, közöttük Báthory Bol-
 dizsár, a fejedelem unokaöccsének kivégzésével egy másik tanulmányban fogunk erre a problémára
 visszatérni.

⁶⁹ Barton azt írja, hogy ötven dollárt kölcsönzött Óvárynak. Letter-book, 29. sz. levél, 1594 jún. 17.

tam) végső szükségbe jutva, arra kérne, hogy legyen közvetítő a nagyúr és közöttük?”⁷⁰ Nagyön jól ítélte meg a háborúba keveredett Erdélyi Fejedelemség lehetőségeit. Amiről itt 1595-ben írt, az 1597 elején bekövetkezett. Jósika István kancellár ekkor azzal a kéréssel fordult az angol követhoz, hogy támogassa az erdélyiek erőfeszítéseit a Portával kedvező feltételek mellett megkötendő béke érdekében.⁷¹

Barton legismertebb akciója mind a nemzetközi, mind a magyar történeti irodalomban az 1596-os magyarországi török hadjáratban való részvétele.⁷² Hosszas mérlegelés és gondolkodás után szánta el magát az utazásra. Leveleskönyvében 1596 januárjában olvasható az első említés, hogy a nagyvezír felkérte, hogy kísérje el a szultánt, vegyen részt az ebben az évben indítandó hadjáratban.⁷³ A problémát rögtön az jelentette, hogy a Portán levő keresztény követek közül senki másnak nem tettek ilyen ajánlatot csak Bartonnak. „... sem a francia, sem a velencei követ nem kapott hasonló indítványt, ami kétségek között tart, mit határozzak, elmenjek-e, miközben a többi követ itt marad ...”⁷⁴ Megpróbált azzal kitérni a török kezdeményezés elől, hogy a királynőtől nem kapott engedélyt ilyen utazásra, de a minden téren rendkívüli önállósággal rendelkező követnek ezt a kifogását természetesen nem fogadták el a törökök, és továbbra is napirenden tartották a meghívást. Februárban szinte kétségbeesetten kért utasítást Londonból, hogy „erőltetett utazása” öfelségének vajon tetszésre lesz-e?⁷⁵

Február közepén Barton utazásának kérdése eldőlt. A szultán azonnali parancsban kötelezte, hogy kezdje meg a felkészülést a hadjáraton való részvételre.⁷⁶ Ekkor jelenik meg Barton érvelésében az a motívum, hogy útja a „kereszténység javát” fogja szolgálni. A határon talán még a lengyel miniszterekkel is tárgyalhat, és a szultán közelében a béke ügyét is jobban szolgálhatja. Kérdés, amelyre a jelen dolgozat keretei között nem adhatjuk meg a választ, hogy mit értett Barton azon, hogy a határon a lengyel miniszterekkel is találkozhat? A minden bizonnyal sok viszontagsággal járó utazásra való felkészülése nem volt zökkenőmentes. Hol pénzben szűkölködött, hol pedig a számára biztosított teherhordó állatok számát kevesellte. Végül 1596. július 12-én indult a szultáni tábor után.

Elutazása előtt azonban még gondoskodnia kellett helyetteséről, aki mind a kereskedelmi társaság ügyeit, mind pedig az egyéb konstantinápolyi ügyeket távollétében a kezében tartja. Barátját, John Sandersont bízta meg ezzel a feladattal. Sanderson naplójában örökítette meg a jelenetet, ahogy Hasszán pasa cunuch fogadta őket. „Miután a követ teljességgel elhatározta, hogy elmegy a Nagy Úrral együtt [ti. a hadjáratra – V. G.], néhány nappal elindulása előtt, vellem, John Sandersonnal, Hasszán pasa cunuchhoz ment, aki a Nagy Török távollétében Konstantinápolyt kormányozza. Távozásban a mondott Hasszán pasának, az al-királynak, mint képviselőjét ajánlott engem, kérve őt, hogy távollétében legyen hozzám bizalommal. A pasa megígérte, hogy bizalommal és figyelemmel lesz irántam, így kiáltván fel: „Volo, volo, hosh gediet” (üdvözöllek, üdvözöllek) „hosh geldie” (fogom, fogom) „elchec”

⁷⁰ „As alike if the prince of Transilvania (who hath great confidence in mee) brought into any extremity should require mee to be a Mediator betweene the grand Signior and him, what I should doe therein I expect your honor's order.” Letter-book, 69. sz. levél, 1595. nov. 7.

⁷¹ Az erdélyi kancellár angol követnek küldött levele török fordításban maradt fenn. Jemisci Hasszán pasa telhizse 1597. április-május. Kiadta: Dávid Géza, Fodor Pál. Magyar vonatkozású török államiratok a tizenöt éves háború korából. 1. rész. HK 30. 1983. 283-284.

⁷² Kropf; Fodor Vera; Cernovodcanu; Niederkorn.

⁷³ Letter-book, 74. sz. levél, 1595(96). jan. 20. Ezzel együtt az 1596. júl. 5-én jelentett elindulásáig összesen tíz levélben foglalkozik Barton a török invitálással és az arra adandó helyes válasszal.

⁷⁴ „...no such motion made to the french or Venetian Ambassador which maketh mee stand in doubt what to resolve for I going and the other Embassadors staying here, ...” Letter-book, 74. sz. levél, 1595(96). jan. 20.

⁷⁵ Letter-book, 76. sz. levél, 1595(96). febr. 2.

⁷⁶ Letter-book, 77. sz. levél, 1595(96). febr. 12.

(követ), és így megcsókoltam a kezét, majd a nagykövet is kezét csókolt neki, és aztán távoztunk.”⁷⁷

Bartont magyarországi útjára nem követjük tovább, ezt már előttünk többen megtették, a hadjátról készített jelentését pedig önálló tanulmányban kívánjuk elemezni. Tudjuk, ez volt utolsó nagy diplomáciai vállalkozása.

1597 végén Konstantinápolyban pestisjárvány tört ki. Barton egész háznépével Chalki vagy más néven Halki⁷⁸ szigetre menekült a járvány elől, de már későn. Magukkal vitték a betegséget. Henry Lello, a titkár, a legjobb barátjának, John Sandersonnak 1598. február 15-én jelentette mestere halálát: „... csak Isten a megmondhatója, hogy uramnak, a nagykövet úrnak a halála milyen fájdalmas nekem. Betegségének és halálának, valamint temetésének a leírása hosszú időt venne igénybe, ami most nem áll rendelkezésemre, de legközelebbi levelemben majd megírom ...” – majd az utóiratban így folytatta: „Nagy tisztességgel lett eltemetve, 300-an kísérték a testét a vízpartra, a monostorban lett eltemetve 20 mérföldre innen. A francia követ barátja lett a halála előtt.”⁷⁹ Sírfelirata szerint 35 éves volt.⁸⁰

VÁRKONYI, GÁBOR

The policy of England towards Constantinople during the Fifteen Years War. English Ambassador to the Porte Edward Barton's reports from Constantinople, 1593-1597

Edward Barton, factor of the Levant Company and English ambassador to Constantinople is well known for Hungarian and foreign historians. His reports, kept in the Public Record Office and in the archives of the British Library in London were discovered by English and Hungarian historians at the end of the nineteenth century. What made Barton's person interesting for Hungarian researchers was that he accompanied Mehmed III on his Hungarian campaign in 1596 at the invitation of the Sultan, and he was present at the siege of Eger as well as at the battle of Mezőkeresztes. The present paper, relying on Barton's reports between 1593 and 1596, attempts to show how the English ambassador to Constantinople organized his office, who were those he could rely on, and what difficulties he had had to overcome before acquiring considerable reputation among both Turkish politicians and the foreign ambassadors then in Constantinople. Barton left England in 1578, when he was probably 16. As the secretary of William Harborne, he worked for years on the estab-

⁷⁷ „After the ambassadour was fully resolved to goe with the Grand Signior, some few dayes befor his depature hee went with me, John Sanderson, to Hassan Basha, eunuch, who governed the citie of Constantinople in the Great Turkes absence. And taking his leave of the sayd Hassan Bassa, Vice-Roy, hee recommended me unto him as his deputie, praying him so to respect me in his absence. The Vizier promised all kind respect and regard of mee, saying: Volo, volo, hosh gediet (welcome, welcome), hosh geldie (I will, I will) Elchee (ambassiater) and so I kis hand, and then the ambassadour kist his hand, and we departed his presence.” Foster 59. Sanderson hallás után írta le Hasszán pasa szavait, amelyek így hangozhattak: „Allah! Allah! Hosh geldin, Elchi!” („Allahra! Allahra! Légy üdvözlve követ!”)

⁷⁸ Mai török néven Heybeli Ada. Fodor Vera 554.

⁷⁹ Henry Lello John Sandersonnak Peraból 1597(98). febr. 15. Foster 174.

⁸⁰ „Eduardo Barton, Illustrissimo Serenissimo Anglorum Reginae Oratori viro praestantissimo, qui post reditum a bello Ungarico quo cum invicto Turcorum imperatore, profectus fuerat diem obiit, pietatis ergo, actatis anno xxxv. Sal. vero MDXCVII XVIII Kal. Januar.” Bent xii.

lishment of the Levant Company and he became familiar with the customs of the Ottoman Empire and learnt the language as well. He officially became the factor of the Company and the ambassador of England in Constantinople in 1588 (according to some historians, in 1593). He maintained excellent relations with the pashas of the Serai. He enjoyed the friendship and support of Sad al-Din Khoya Efendi, instructor of Sultan Murad III, and a Pasha Nizargi. As a diplomat, he made clever use of the advantages offered by the trading company. His prestige and influence at the Porte was mostly due to the fact that the English merchants also carried munitions that the Ottoman Empire needed in the war it was waging in the Hungarian theatre of war. The European states with official connections to the Porte watched jealously the strengthening positions of Barton and England in Constantinople. As an episode in this rivalry, the French ambassador accused one of Barton's agents, Paolo Mariani of spying for Spain in the Turkish Empire. The Ottoman authorities immediately executed the accused agents, and Barton had a long and hard time explaining to his superiors that his man had not been a Spanish spy, that is, a double agent. England tried to avoid the appearance of being too friendly with Turkey by mediating peace in the war between the Ottoman Empire and the Holy Roman Emperor. Using his connections, Barton more than once let Turkish politicians know that he was ready to mediate for peace. This was, of course, presented to Christian states as the English ambassador wishing merely to advance the interests of Christendom during his negotiations with the politicians of the Serai. As part of this policy of emphasizing Christian solidarity Barton successfully persuaded the Porte not to send an ambassador to London since that would only have aroused the European powers against England. Of the foreign envoys in Constantinople, Barton maintained particularly good relations with the ambassadors of Poland and the Principality of Transylvania. He often helped the Polish envoys in their talks with the Porte. He was similarly helpful toward the envoys of Transylvanian ruling Prince Sigismund Báthory. He was glad to receive instructions from London to support with all possible means the policies of Transylvania at the Porte.